

УДК 37.017.924

ЛЯХОВЕЦЬ Олесь Олександрівна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри дошкільної освіти,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького
e-mail: olesia_yarovaya@mail.ru

РАХМАНІНА Аліна Сергіївна,

студентка,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького
e-mail: Galona-akula@mail.ru

ГЕНЕЗА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

На підставі досліджень із теорії та практики освіти в розділі проаналізовано психолого-педагогічні аспекти формування загальнолюдських моральних цінностей. Схарактеризовано методологічні засади проблеми формування загальнолюдських моральних цінностей шляхом оперування сукупністю базових філософських, педагогічних, етичних та естетичних ідей, що виявляються в основних тенденціях стосовно трактування сутності загальнолюдських цінностей: антропоцентричній, теоцентричній, соціоцентричній.

Виокремлено кілька видів моралі: мораль автономна, мораль гетерономна, мораль, заснована на почуттях, мораль рефлексивна. У ході наукового пошуку з'ясовано, що система моральних цінностей формувалася в українців здавна, з урахуванням таких рис національної ментальності, як

кордоцентризм, природний демократизм, схильність до інтроверсії. На такій основі впродовж віків у народі культивували гуманізм і любов до рідної землі, патріотизм та громадянський обов'язок, волелюбність і самовідданість у боротьбі за незалежність.

Ключові слова: загальнолюдські моральні цінності; мораль; моральність; моральне виховання; національна система виховання.

Постановка проблеми. Одним із головних питань національної школи на сучасному етапі є формування в майбутнього громадянина України загальнолюдських моральних цінностей. Соціальна ситуація в суспільстві змінюється дуже швидко, а тому актуалізує потребу в особистості, яка повинна самостійно робити ціннісний вибір, окреслювати правильні моральні цінності та орієнтири свого життя.

Розвиток моральних цінностей особистості нині визнаний пріоритетом. Виховну стратегію затверджено в низці державних законодавчих актів, зміст яких спрямовано на утвердження в суспільстві антропоцентричної концепції (посилення відповідальності сім'ї за виховання дітей, удосконалення навчально-виховного процесу шляхом стимулювання творчого потенціалу педагогів та ін.).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основоположники сучасної вітчизняної педагогічної та психологічної науки – О. Захаренко, Г. Костюк, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Я. Чепіга, та ін. – обґрунтували потребу формування в дитини загальнолюдських цінностей. Сенс та основний зміст загальнолюдських цінностей як пріоритетних засад у житті суспільства досліджують: М. Бахтін, І. Бех, А. Гусейнов, Т. Довга, М. Євтух, А. Кузьмінський, М. Кучинський, Ж. Омельченко, Ю. Руденко, Н. Толстих, Л. Хомич, В. Шердаков, та ін.

Мета статті Схарактеризувати методологічні засади проблеми формування загальнолюдських моральних цінностей шляхом оперування сукупністю базових філософських, педагогічних, етичних та естетичних ідей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальнолюдські цінності, моральні правила й норми, які регулювали людську взаємодію, формувались у процесі суспільного розвитку. Вони накопичувалися, з одного боку, у звичаях і традиціях народів різних країн, а з іншого – були узагальнені у працях мислителів та науковців, які систематизували універсальні етичні правила й норми, традиції та закони.

Аналізуючи методологічні засади проблеми формування загальнолюдських моральних цінностей, варто оперувати сукупністю базових філософських, педагогічних, етичних та естетичних ідей, що виявляються в основних тенденціях стосовно трактування сутності загальнолюдських цінностей: антропоцентричній, теоцентричній, соціоцентричній. Таку класифікацію запропоновано в працях О. Вишневського та В. Білоусової. На думку О. Вишневського, антропоцентрична тенденція ґрунтована на системі вартостей віри в Людину – без Бога [1, с. 81]; для теоцентричної тенденції характерна віра в існування Вищого Абсолюту, «що втілює ідеал Добра» [Там само, с. 80]; особливість соціоцентричної тенденції в моральному вихованні полягає в тому, що вона ґрунтована на «замовленні вождів», відповідно до потреб ідеології, та залежить від суспільних умов, норм й принципів, що формуються або є усталеними в суспільстві [Там само, с. 90].

Дотримуючись таких міркувань В. Білоусова, виокремлює різні підходи до систем виховання й окреслює три тенденції: антропоцентричну («базові цінності цього виховання – самореалізація, автономність, користь, щирість, індивідуальність»), соціоцентричну («найвищою цінністю є людство в цілому») і тенденцію, що базована на релігійних виховних традиціях (основні цінності – «християнське милосердя, довіра, терпимість, мужність, скромність») [2, с. 157].

Представники антропоцентричної тенденції обстоюють думку про абсолютну цінність особистості. виправдовуючи природні риси характеру людини, вони надають священного забарвлення її бажанням, почуттям, прагненням. Ідея гуманізму, що виникла на основі язичницьких учень давніх народів, містицизму та окультизму, набула великого значення в європейському менталітеті епохи Відродження, а згодом – у різних педагогічних і

філософських системах персоналістичного, екзистенціального й теософського змісту. Крайнім вираженням цієї тенденції було утвердження егоїзму, гедонізму, прагматизму, цинізму, індивідуалізму, уседозволеності [3, с. 172].

Поборники теоцентричної тенденції розуміли людину як об'єкт вищої Божественної любові. Особистість вимагала права на індивідуальність, і при цьому її виховання мало бути ґрунтоване на принципах любові й поважного ставлення до інших осіб. Моральне виховання особистості зумовлювало створення соціокультурного ідеалу, що мало такі моральні якості, як милосердя, терпіння, цнотливість, лагідність, смиренність тощо. Сутність загальнолюдських моральних цінностей «полягає в тому, що людина утверджує в собі свою природну схильність до добра та готовність відстоювати його в собі та в навколишньому житті» [1, с. 89–90].

Учені, які працювали в соціоцентричному напрямі, вимагали від особистості служіння колективу, повного підпорядкування вимогам моральних норм навколишнього суспільства, де вища цінність – соціум. Негативним аспектом аналізованої тенденції став корпоративізм, коли сенс життя пов'язували зі спільністю поглядів приватних інтересів обмеженої групи людей, де значуще місце в моральному вихованні особистості посідає ідеологія.

Характеризуючи національну систему виховання в умовах державотворчого процесу в Україні, Б. Чижевський, зауважував, що моральне виховання особистості має базуватися на поєднанні освіти й національної культури, де вся система виховання є гарантом демократичності суспільного устрою та державотворення й слугує ефективним засобом, за допомогою якого держава та попередні покоління мали змогу виховувати людей за своїми аналогами. Демократичне суспільство, на думку науковця, потрібно будувати на національній ідеї, любові до Вітчизни, класичній культурі й спрямовувати у площину Я-концепції особистості, творчої особистості, громадянина, патріота України [4, с. 82].

Аналіз останніх досліджень дає підстави стверджувати, що термін «моральне виховання» тлумачить як: «суспільне явище, що підпорядковується законам суспільного розвитку» [5, с. 5]; «процес, специфічні функції якого здійснюються за своїми власними правилами та закономірностями» [Там само]; «цілеспрямований вплив старшого покоління на молодше з метою вироблення в нього стійких моральних якостей» [6, с. 7]; «стрижень гармонійного розвитку особистості» [7, с. 7]; «форма трансформації досвіду й сфера реалізації людської моральної культури» [8, с. 104]; «корекція поведінки, виправлення бажань і почуттів, культивування чеснот на рівні мотивів діяльності» [9, с. 6]; «виховання моральних якостей, вироблення умінь і навичок моральної поведінки, формування гуманних взаємин» [10, с. 1–2].

Отже варто констатувати різноманітність поглядів на з'ясування сутності поняття загальнолюдських цінностей, морального виховання.

Ключовим поняттям у контексті аналізованої проблеми вважаємо категорію моралі, що зумовлює необхідність її дефініцій.

У великому тлумачному словнику поняття «мораль» розглядається, як система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства [11, с. 540].

Мораль, за філософським словником, – це складова індивідуального мікрокосмосу, вона є одним із моментів, які визначають картину світу [4, с. 275 – 276].

Як форма суспільної свідомості, мораль являє собою, сукупність принципів, вимог, норм і правил, які регулюють поведінку людини в усіх сферах суспільного життя. Головна функція моралі – регулювати і оцінювати поведінку людини з погляду відповідності її мотивів і прагнень інтересам та потребам суспільства.

Необхідною ланкою суспільної системи є мораль, яка регулює з певних позицій і за допомогою відповідних засобів поведінку людей. Суспільні моральні вимоги не безпосередньо й автоматично реалізуються в прийнятні для суспільства способи поведінки. Будь-який суспільний вплив на людину в тією чи іншою мірою відбувається через її внутрішнє свідомо-психічне життя. Обов'язковою й специфічною рисою морального впливу є його перетворення в особистісне переконання, у компонент моральної свідомості.

Учені виокремлюють декілька напрямів та видів моралі:

– мораль автономна – мораль, правила якої визначає самою людиною і може змінити їх;

– мораль гетерономна – мораль, правила якої формують інші люди; ці правила індивід вважає обов'язковими і «священними» [12, с. 263];

– мораль, заснована на почуттях, – мораль, яка вбачає мотиви моральної волі та вчинків у почуттях, схильностях, афектах.

– мораль рефлекторна – це мораль, яка потребує від моральної волі, самовизначення шляхом рефлексії внаслідок розумового розуміння та розмірковування. Але водночас чуттєва мораль вважає почуття (наприклад, співчуття, кохання) основою руху моральної волі [4, с. 276].

Моральний компонент виховання має бути найвиразніше втілений у змісті навчальних дисциплін, їхньому методичному забезпеченні, атмосфері й дизайні навчальних заходів.

Моральне виховання як цілісна система ґрунтована на таких фундаментальних принципах: природовідповідності, культуровідповідності, гуманізмі, демократизмі, єдності сім'ї і школи, наступності й спадкоємності поколінь.

У виховному процесі принцип природовідповідності, передбачає виховання людини в людині, розвиток того, що закладено в кожній дитині природою.

Дотримання принципу природовідповідності сприяє споконвічній єдності людини з природою – це один із провідних принципів народної педагогіки.

Дефініція культуровідповідності означає реалізацію виховного процесу в рідному для дитини середовищі або в наближеному до нього. Засвоєні і примножені попередніми поколіннями традиції та звичаї, історія й культура містять у собі духовні, моральні цінності та мають величезне значення у системі виховання. Виховання починається в сім'ї, дитсадку і школі на матеріалі національної культури, тобто на культурному досвіді матері й батька, свого роду, далеких прашурів, на культурно-історичних, національно-духовних традиціях рідного народу.

Принцип етнізації виховного процесу передбачає наповнення його національним змістом, спрямованим на формування національної свідомості громадянина. Він покликаний відтворити в дітях рідний народ, увічнити специфічне, самобутнє, що є в кожній нації [13].

Високе суспільне визнання людини, її гідності, цінності як особистості, право на свободу, щастя й виявлення здібностей, утворює принцип гуманізму. Цей принцип прогнозує створення для особистості умов гармонізації відносин між людиною й суспільством, людиною та природою тощо [14]. Упровадження принципу в навчальному процесі передбачає перехід від монологу викладача до діалогу з учнями, тобто подолання авторитарної педагогіки.

Запорукою гуманізації слугує рівень демократичності в навчальному закладі, співдружності педагогів та учнів, дисциплінованості й відповідальності молоді [15]. Найслабша дитина має відчувати, що таке гідність. Для українців завжди характерними були гуманізм і добросердність.

Дотримання принципу демократизму у виховному процесі вимагає високого рівня гуманізму, унеможлиблює байдужість, черствість у стосунках між учителем й учнем. В основу його необхідно покласти почуття милосердя, уміння сприймати біль інших людей, здатність відгукнутися на чуже горе.

Принцип єдності сім'ї і школи, сім'ї та громадськості означає їхнє зближення на основі взаєморозуміння, взаємовиховання, взаємодопомоги. Користь від державного та сімейного, громадського виховання обопільна.

Найкращі умови для розвитку особистості створюють у процесі поєднання родинних і загальнолюдських, загальнонаціональних та регіональних традицій, звичаїв й обрядів, які підтримують насамперед батьки, громадськість. При цьому активне залучення дітей – могутній фактор впливу на особистість [16].

Принцип наступності й спадкоємності поколінь, культурних і духовних цінностей становить серцевину змісту освіти та виховання, забезпечує неперервність виховного процесу: від родинного дошкільного до виховання у ВНЗ [Там само]. Кожен наступний етап постає як логічне продовження попередніх, завдяки чому формується цілісне світосприйняття. Такий підхід до організації виховного процесу сприяє збереженню й примноженню духовної єдності поколінь.

Принцип цілісності вимагає, щоб увесь вплив на людину (особу) був постійним, неперервним.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, кожен із принципів морального виховання більшою чи меншою мірою пронизує всі напрями виховання. Сприяючи оптимізованій організації виховного процесу та слугуючи методологічною основою формування в учнів загальнолюдських моральних цінностей.

Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, формування загальнолюдських моральних цінностей завжди привертало увагу вчених. Проте в науці не склалося єдиної думки щодо розуміння сутності загальнолюдських моральних цінностей. Більшість зарубіжних та вітчизняних науковців констатують нагальну потребу у формуванні загальнолюдських цінностей у молодших школярів. Щоб допомогти учням у розв'язанні порушеної проблеми, необхідно створити в навчальних закладах ефективну систему підтримки та активізації розвитку в учнів моральних цінностей.

Список використаної літератури

1. Вишневецький О. Концепція демократизації українського виховання / О. Вишневецький // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. – К. : Школяр, 1997. – С. 78–122.
2. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : монографія / В. О. Білоусова. – К. : ІЗМН, 1997. – 192 с.
3. Лосева В. К. Культурно-типологическая целостность представлений о человеке как микрокосме / В. К. Лосева, Э. В. Семенов // Некоторые проблемы исследований современной культуры. – М. : НИИ Культуры, 1987. – С. 163–179.
4. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
5. Матвієнко О. В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. В. Матвієнко ; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – 20 с.
6. Ковальчук І. В. Моральне виховання учнів українських шкіл Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І. В. Ковальчук ; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.
7. Вишневецький О. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій : підручник для студентів / О. Вишневецький, О. Кобрій, М. Чепіль ; за ред. О. Вишневецького. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 268 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.
9. Карагодін В. М. Проблема морального виховання у педагогічній думці ІV–ХІ ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. М. Карагодін ; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 1997. – 18 с.
10. Молодиченко Н. А. Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до морального виховання підлітків : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. А. Молодиченко ; Ін-т Вищої Освіти АПН України. – К., 2002. – 23 с.
11. Ващенко Г. Г. Основні проблеми педагогіки майбутнього / Г. Г. Ващенко // Педагогіка толерантності. – 1998. – №2. – С. 86–93.
12. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2004. – 640 с.
13. Завдання і зміст морального виховання. Шляхи і засоби морального виховання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nazachot.ru/referat/pedagog/zag_osn_pedag/3385-zavdannya-i-zmist-moralnogo-vixovannya-shlyaxi-i-zasobi-moralnogo-vixovannya.html Завдання і зміст морального виховання. Шляхи і засоби морального виховання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nazachot.ru/referat/pedagog/zag_osn_pedag/3385-zavdannya-i-zmist-moralnogo-vixovannya-shlyaxi-i-zasobi-moralnogo-vixovannya.html
14. Столярова Н. Цілісна система виховання іноземних студентів – шлях до світового порозуміння [Електронний ресурс] / Н. Столярова. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/VKhNU/Nzpk/2008_21/15.htm

15. Казанжи І. В. Створення виховуючого середовища у вищому педагогічному навчальному закладі, як засіб підготовки майбутніх фахівців до здійснення виховної діяльності [Електронний ресурс] / І. В. Казанжи. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1949/1/00kivzvd.pdf>.
16. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К. : «АртЕк», 2004. – 472 с.

References

1. Vyshnevsjkyj, O. (1997). The Concept of democratization of Ukrainian education. *Conceptual framework of the democratization and reform of education in Ukraine. Pedagogical concept*. Kyiv: Schoolboy, 78–122. (in Ukr.).
2. Bilousova, V. O. (1997). The Theory and technique of the humanization of relations of high school students in extracurricular activities of secondary schools: monograph. Kyiv. (in Ukr.).
3. Loseva, V. K., Semenov, E. V. (1987). Cultural-typological integrity of the ideas about man as the microcosm. *Some problems of research of modern culture*. Moscow: Institute of Culture, 163–179. (in Rus.).
4. Philosophical encyclopedic dictionary. (1999). Moscow: INFRA-M. (in Rus.).
5. Matvijenko, O. V. (1999). Moral education of younger students in curricular and extracurricular activities. (Ph.D Dissertation). *Thesis*. Kyiv: National pedagogical University im. M. P. Dragomanov. (in Ukr.).
6. Kovaljchuk, I. V. (2001). Moral education of students of Ukrainian schools in Bukovina (second half of XIX – beginning of XX centuries): activities. (Ph.D Dissertation). *Thesis*. Ivano-Frankivsk: Precarpathian Stefanik University. (in Ukr.).
7. Vyshnevsky, O., Kobrij, O., Chepil, M. (2001). *Theoretical basis of the pedagogy: course of lectures: textbook for students*. In O. Vyshnevsky (Ed.). Drohobych: Rebirth. (in Ukr.).
8. *Big explanatory dictionary of modern Ukrainian language*. (2003). In V. T. Busel (Ed. And Comp.). Kyiv; Irpin: Perun. (in Ukr.).
9. Karagodin, V. M. (1997). The Problem of moral education in the pedagogical thought of the IV–XI centuries: activities. (Ph.D Dissertation). *Thesis*. Ivano-Frankivsk: Precarpathian Stefanik University. (in Ukr.).
10. Molodychenko, N. A. (2002). Psycho-pedagogical training of future foreign language teachers to moral education of adolescents (Ph.D Dissertation). *Thesis*. Kyiv: Institute of Higher Education of NAPs of Ukraine. (in Ukr.).
11. Vashhenko, G. G. (1998). The Main problems of pedagogy of the future. *Pedagogy of tolerance*, 2, 86–95. (in Ukr.).
12. Shapar, V. B. (2004). Psychological dictionary. Kharkiv: Prapor. (in Ukr.).
13. Objectives and content of moral education. Ways and means of moral education. Retrieved 31/01/2017, from http://nazachot.ru/referat/pedagog/zag_osn_pedag/3385-zavdannya-i-zmist-moralnogo-vixovannya-shlyaxi-i-zasobi-moralnogo-vixovannya.html
14. Stoljarova, N. A holistic system of education of foreign students – a way to world understanding. Retrieved 31/01/2017, from http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/VKhNU/Nzkp/2008_21/15.htm.
15. Kazanzhy, I. V. Creating wychowawczego environment in higher educational institution, as a means of training future specialists for carrying out educational activities. Retrieved 31/01/2017, from <http://eprints.zu.edu.ua/1949/1/00kivzvd.pdf>.
16. Lozko, G. S. (2004). Ukrainian Ethnology. 2nd edition, supplemented and revised. Moscow: ArTek. (in Rus.).

LYAKHOVETS Olesya,

Ph.D, senior teacher of chair of preschool education Department,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: olesia_yarovaya@mail.ru

RAKHMANNINA Alina,

Student, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: Galona-akula@mail.ru

GENESIS AND CONCEPTUAL FRAMEWORK OF UNIVERSAL PERSONAL VALUES

Abstract. *Based on the studies of the theory and practice of education section analyzes the psychological and pedagogical aspects of the formation of universal moral values. Described methodological bases of problem of formation of universal moral values by operating a set of basic philosophical, pedagogical, ethical, and aesthetic ideas, manifested in major trends regarding interpretation of the essence of human values: anthropocentric, theocentric, socotrine.*

Identify several types of morality: morality Autonomous, morality heteronomic, morality is based on feelings, the moral reflex. In the course of scientific research established that the system of moral values formed the Ukrainians have long, taking into account such features of national mentality, as cordocentis, natural democracy, a tendency to introversion. On that basis for centuries, people have cultivated humanism and love to the native land, patriotism and civic duty, love of freedom and dedication to the struggle for independence.

Clarified that morality performs cognitive, evaluative, educational functions, and its components are moral awareness, moral activity, moral attitude. The rules and principles of morality, moral ideals and feelings form a system of morality, which forms the basis of life position of the individual. Indicates three levels of moral education – high, medium, low.

Describes the content, forms and means of moral education of younger students. Clarified that the main task of moral education is the formation of moral culture of the individual.

Key words: *universal moral values; morality; ethics; moral education; national education system.*

*Одержано редакцією 28.01.2017
Прийнято до публікації 31.01.2017*